

Economie examen HAVO 2025 – tijdvak 1

Aanbevelingen voor de correctie, als aanvulling op het correctievoorschrift (CV) van het CvTE

Opmerkingen:

- *formeel is/blijft het correctievoorschrift van het CvTE leidend;*
 - *nadrukkelijk zij gewezen op art. 3.3 van het CV; het correctievoorschrift geeft veelal voorbeeldantwoorden*
-

Algemeen:

- Begrippen kunnen verwoord in plaats van genoemd worden.
 - Als hieronder de afkorting 'ejab' gebruikt wordt, wordt daarmee bedoeld (en verwezen naar het in het correctievoorschrift genoemde): "een juist antwoord bevat (in relatie tot de context")
 - Regel 3.3 kan toegepast worden op alle antwoorden, dus ook op een antwoord van een leerling op een vraag, waarvan het correctievoorschrift (hierna 'cv') begint met een ejab.
-

Opgave 1 – Analyse van het minimumuurloon

Vraag 1

- Antwoorden via de structuurzijde kunnen juist zijn.
Een ander voorbeeld van een juist antwoord is dan:
Minimumloon stijgt → Meer mensen gaan zich aanbieden op de arbeidsmarkt → Productie kan hierdoor stijgen → (economische groei).
- Antwoorden, waarin *alleen* verwoord wordt dat de productie/BBP stijgt, leveren 0 punten op (vanwege 'waardoor' in het voorbeeldantwoord).
- 1e deelscore :
Antwoorden, waarbij een hoger minimumloon leidt tot een hogere arbeidsproductiviteit zijn onjuist.
- 2e deelscore:
De deelscore kan ook toegekend worden, als het antwoord bij de eerste deelscore onjuist is. Er dient wél een oorzaak-gevolg relatie benoemd te worden.

Vraag 2

Verzoek aan het CvTE/Cito om het eerste deel van het normantwoord te bezien;

- a) 1e deelscore: Is het noemen van de loonkosten *per product* essentieel voor het behalen van dit scorepunt?
- b) Kunnen antwoorden via bestedingsinflatie juist zijn (gezien de ejab en artikel 3.3)?

Reactie CvTE:

Ad a):

Is het gedeelte "per product" essentieel? Ja, want daardoor worden producten duurder, dus dit is belangrijk onderdeel voor het eerste voorbeeldantwoord.

1. Dat het twee keer in de ejab staat betekent niet dat het twee keer letterlijk genoemd moet worden. In het voorbeeldantwoord staat 'deze hogere kosten' wat een verwijzing is naar de hogere kosten per product. Met andere woorden: loonkosten per product hoeft maar één keer worden genoemd.

2. Als bedrijven opereren in een zeer concurrerende markt, kunnen ze ervoor kiezen de prijzen toch niet te verhogen en proberen ze de stijgende loonkosten op een andere manier te compenseren. Hogere loonkosten leiden niet automatisch tot hogere prijzen. Als de loonkosten per product stijgen dan zal dit worden doorberekend. Dat in het examen 2015 het gedeelte 'per product' niet essentieel was en nu wel is een voortschrijdend inzicht dat een antwoord dat niet de kosten per product noemt niet een economisch correcte redenering is.

Ad b):

Antwoorden via bestedingsinflatie: zie Aanvulling correctievoorschrift.

Aanvullende vraag aan CvTE/Cito naar aanleiding van de Aanvulling cv en betreffende de constatering van een inconsequentie met het cv van vraag 7

Vraag 7 zou eigenlijk ook via de productiecapaciteit hebben moeten gaan. Een lagere rente leidt tot hogere investeringen en zou tot meer bestedingen leiden. Dit betekent niet per definitie hogere prijzen of een hogere inflatie. Dit is alleen als de vraag in de buurt komt van of hoger wordt dan het aanbod / de productiecapaciteit. Hier zijn we tegemoet gekomen aan leerlingen die iets niet opschrijven (om niet twee maal dit concept te bevragen).

- 2^e deelscore:
Kan ook behaald worden zonder het noemen van de verslechtering van de internationale concurrentiepositie.
- 2^e deelscore:
Antwoorden via het vestigingsklimaat van bedrijven zijn niet juist voor deze deelscore.

Vraag 3

- Let op de (cursieve) opmerking in het cv onder de voorbeelden van juiste antwoorden.
- 2e deelscore:
Deze deelscore kan ook toegekend worden als het antwoord bij de eerste deelscore onjuist is. Er dient wél een correcte oorzaak-gevolg relatie benoemd te worden; antwoorden, waarin alleen verwoord wordt dat de werkloosheid afneemt, leveren 0 punten op.
- Andere voorbeelden van juiste antwoorden zijn:
 - Het minimumloon wordt verhoogd, waardoor arbeid wordt vervangen door machines, waardoor (de vraag naar arbeid afneemt en) de werkloosheid toeneemt.
 - Het minimumloon wordt verhoogd, waardoor bedrijven als gevolg van de stijgende loonkosten werknemers zullen ontslaan/ minder plekken aanbieden waardoor (de vraag naar arbeid afneemt en) de werkloosheid toeneemt.
 - Het minimumloon wordt verhoogd, waardoor meer mensen op zoek zullen gaan naar een baan, waardoor (het aanbod van arbeid toeneemt en) de werkloosheid toeneemt.
- Voorbeeld van een **onjuist** antwoord:
Het minimumloon wordt verhoogd, hierdoor zullen werklozen sneller aan het werk willen gaan / werk vinden, waardoor de werkloosheid afneemt → 0 punten.
(Het aanbod van arbeid blijft hierbij namelijk gelijk. Daarnaast is een werkloze al bereid om te gaan werken.)

Vraag 4

- Met een juiste berekening kan voor het antwoord 131% het scorepunt toegekend worden (want dit kan beschouwd worden als een rekenfout).
- Berekeningen via indexcijfers, waarbij 100 aftrekken van de uitkomst verzuimd wordt, levert 0 scorepunten op.

Vraag 5

Zie volgende bladzijde

Vraag 5

Voorbeelden van andere juiste antwoorden aan de hand van de (cursieve) opmerking in het cv zijn:

3 maanden

- $0,16 + 0,39 + 0,44 = 0,99 \%$ (1 punt)
- $1,0099 \times \text{€ } 4,58 = \text{€ } 4,62 =$ (1 punt)

of

- $100 \times 1,0016 \times 1,0039 \times 1,0044 = 100,99 \rightarrow 100,99 - 100 = 0,99\%$ (1 punt)
- $1,0099 \times \text{€ } 4,58 = \text{€ } 4,62$ (1 punt)

5 maanden

- $0,68 + 0,16 + 0,39 + 0,44 + 0,77 = 2,44 \%$ (1 punt)
- $1,0244 \times \text{€ } 4,58 = \text{€ } 4,69$ (1 punt)

of

- $100 \times 1,0068 \times 1,0016 \times 1,0039 \times 1,0044 \times 1,0077 = 102,46 \rightarrow 102,46 - 100 = 2,46\%$ (1 punt)
- $1,0246 \times \text{€ } 4,58 = \text{€ } 4,69$ (1 punt)

1^e deelscore:

- Inflatie toegenomen met “ $0,77 - 0,68 = 0,09\%$ ” is onjuist, dus levert 0 punten op.
- Inflatie toegenomen met “ $0,77/0,68 - 1 = 0,13$ ” is onjuist, dus levert 0 punten op.

2^e deelscore:

Doorwerkfouten zijn mogelijk.

Vraag aan CvTE/Cito: waarom mogen hier de inflatiepercentages bij elkaar opgeteld worden?

Reactie CvTE/Cito:

We hebben hier op basis van advies van de wetenschappelijk screener de benaderingsregel toegevoegd voor het berekenen van de inflatie (in de periode van 4 maanden) omdat het verschil tussen de standaardberekening en de benaderingsregel hier zeer klein is. In deze context is dit dus toegestaan. In de syllabus wordt (en blijft) de benaderingsregel expliciet gehanteerd voor het berekenen van kleine reële veranderingen.

Vraag 6

- Uit de antwoorden moet blijken, dat belastingen en/of overheidsbestedingen *veranderen*: “verhogen of hogere / verlagen of lagere” (dus “lage belastingen” of “hoge overheidsbestedingen” levert geen punt op).
- Andere voorbeelden van juiste antwoorden:
 - Belastingen verlagen
 - Overheidsbestedingen verhogen
- Een antwoord dat bestaat uit één algemene maatregel en één nader gespecificeerde maatregel die daaruit volgt, kan maximaal 1 punt opleveren (bijvoorbeeld: ‘belastingen verlagen’+ ‘BTW verlagen’ of ‘overheidsuitgaven verhogen + uitkeringen verhogen’).

Vraag 7

- Let op: in cv is een 'voorbeeld van een juist antwoord gegeven'; het is geen ejab
- 2e deelscore:
De essentie is: Hierdoor zal de consumptie / zullen de investeringen / de bestedingen stijgen.

Opgave 2 – Fietsen op Bonaire

Vraag 8

Verzoek aan het CvTE/Cito om deze vraag te bezien:

De zin “Ook de lokale bevolking gebruikt de huurfietsen naast de eigen fiets” kan zorgen voor verwarring, waardoor sneller het antwoord complementair gegeven kan worden.

Reactie CvTE:

Complementaire goederen zijn producten die elkaar aanvullen in het gelijktijdig gebruik. Je kunt geen twee fietsen tegelijkertijd consumeren. Complementariteit kan dus per definitie niet

Dus bij (3): complementaire goederen is niet goed.

Vraag 9

- 1^e deelscore:
Antwoorden, waarin het horizontale verloop van de MK-lijn verwoord wordt, kunnen juist zijn.
- 1^e deelscore:
Verwoorden van een rechte MK-lijn, geeft geen verklaring voor proportionele variabele kosten.

Vraag 10

Verzoek aan het CvTE/Cito om deze vraag te bezien:

- Mag deze vraag gesteld worden? Zie syllabus 7.1 en 7.4.

Verzoek aan het CvTE/Cito om het correctiemodel te bezien:

- Veel leerlingen berekenen de omzet in plaats van de winst (dat is ons inziens één fout; wellicht verkeerde interpretatie van het begrip resultaat). Hierdoor worden zowel de tweede als derde deelscore niet behaald. Is dat de bedoeling?

Reactie CvTE:

MO =MK volgt uit syllabusterm D7.4. Leerlingen moeten uit de grafiek de prijs, afzet en GTK aflezen bij MO=MK (en dit laten zien). Vervolgens moeten leerlingen het resultaat berekenen. Dit is in syllabusterm D7.1 (eerste bullet) beschreven als winst of verlies. Hier staat geen beperking dat het enkel verbaal of grafisch mag worden bevraagd. Het rekenen met omzet en kosten valt onder syllabusterm D5.1.

Als een leerling enkel de omzet berekent kan de eerste deelscore worden behaald

- Dus een antwoord, waarbij uitsluitend de omzet (\$ 700) is berekend (zonder aftrek van kosten), levert maximaal 1 punt op.
- 1^e deelscore:
Het noemen van $q = 25$ is voldoende voor het behalen van dit scorepunt.
- Voor het achterwege laten van het dollarteken geen punt in mindering brengen.

Vraag 11

- 1^e deelscore:
Een antwoord waarbij een prijsdaling leidt tot een toegenomen betalingsbereidheid, is onjuist en levert geen scorepunt op.
- 2^e deelscore:
Een antwoord waarbij de winst afneemt, waardoor het producentensurplus kleiner wordt, gaat uit van een aanname. Deze is niet direct gerelateerd aan het producentensurplus en levert dus geen scorepunt op.

Vraag 12

- Doorwerkfouten zijn mogelijk.
- 1^e deelscore:
Een antwoord dat uitgaat van de MO-lijn (afzet 20 en 15, waardoor daling ook 25% is), is onjuist en levert dus niet het scorepunt op.
- 3^e deelscore:
 - Onjuiste toevoegingen aan de conclusie leveren een punt aftrek op.
 - Antwoorden, waarbij de oude en de nieuwe omzet met elkaar vergeleken worden, kunnen juist zijn.

Vraag 13

Verzoek aan het CvTE om deze vraag te bezien:

Mag deze vraag gesteld worden?

Het begrip prijsdiscriminatie is opgenomen in de syllabus. De voorwaarden waaraan voldaan moet worden niet. Zie D7.5 en D7.6.

Reactie CvTE:

De vraag is of de voorwaarden van prijsdiscriminatie bevroegd mogen worden. Subdomein D7.5 geeft aan dat een leerling moet uitleggen hoe een monopolist via prijsdiscriminatie zijn winst kan vergroten. Hoe een monopolist dit doet is door verschillende prijzen te hanteren, wat alleen kan als markten zijn gescheiden en er geen arbitrage mogelijk is. Met andere woorden: de kenmerken / voorwaarden zitten in de definitie en kunnen dus worden bevroegd.

- 1^e deelscore:
Een antwoord waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen inwoners en toeristen, is een verwoording van het scheiden van deelmarkten (1^e deelscore van het ejab).

Vraag 14:

Zie volgende bladzijde

Vraag 14

Verzoek aan het CvTE om deze vraag te bezien:

De context is niet sluitend; gebruikte fietsen worden niet gekoppeld aan de gebruikers.
In hoeverre wordt het begrip eigen risico uitgelegd als borg?

Reactie CvTE:

In hoeverre wordt het eigen risico gebruikt als borg? Als eerste punt: een eigen risico is geen borg want een borg wordt vooraf betaald en een eigen risico achteraf en enkel indien er sprake is van schade.

Uit de context blijkt niet of er sprake is van een registratie waarbij gebruikte fietsen worden gekoppeld aan gebruikers. Dat is voor vraag 14 ook niet van belang. De vraag is algemeen gesteld. De leerling moet uitleggen dat een eigen risico ervoor zorgt dat de schade / overlast vermindert. Dit verwijst naar domein G2.3: de leerling leert dat een eigen risico zorgt voor minder moral hazard en dat daardoor de schade daalt. Bij deze vraag moeten kandidaten het idee van financiële verantwoordelijkheid en stimulansen uit de context van de verzekeringswereld overbrengen naar de context van een fietsverhuurder, waarbij een fiets huren vergeleken kan worden met een verzekering afsluiten.

2^e deelscore:

Het juist stallen van fietsen in fietsenrekken kan een verwoording zijn van het verminderen van overlast.

Opgave 3 – CO₂-rechten

Vraag 15

Verzoek aan het CvTE om het modelantwoord te bezien:

Welke elementen uit het normantwoord zijn essentieel voor het behalen van het scorepunt?

Reactie CvTE:

Eerste voorbeeldantwoord: kopen → kosten → lagere productie

Tweede voorbeeldantwoord: verkopen → opbrengst → schonere productie

Dit betekent als een leerling redeneert dat kopen / verkopen leidt tot minder CO₂, dat er geen verklaring wordt gegeven voor het verband (en dus geen scorepunt oplevert).

- Antwoorden waarin wordt verwezen naar het betalen van een boete (bij een overschrijding van de emissierechten), zijn onjuist en leveren 0 punten op.

Vraag 16

Vraag aan het CvTE/Cito:

Deelscore 2: Is “want er is voor beide spelers tegelijkertijd geen betere uitkomst mogelijk” essentieel?

Reactie CvTE:

Voor deelscore 2: is “want er is voor beide spelers tegelijkertijd geen betere uitkomst mogelijk” essentieel? Het antwoord is ja, want de leerling moet uitleggen dat het (Nash-) evenwicht optimaal is. Het enkel stellen van optimaliteit is geen uitleg.

De tweede bullet is een volledige uitwerking van het aantonen van een situatie waarbij er geen sprake is van een gevangenendilemma. Indien een leerling aantoont dat het Nash-evenwicht optimaal is (en dus geen sprake is van een gevangenendilemma) kan dit het tweede scorepunt opleveren. Als een leerling concludeert dat dominante strategieën per definitie leiden tot een optimale situatie (en dus geen sprake is van een gevangenendilemma) dan is dit incorrect.

- 1e deelscore:
Als leerlingen consequent de -tekens over het hoofd zien (en dus uitgaan van winststijgingen) maken zij één fout. De tweede deelscore kan dan nog behaald worden, indien de conclusie getrokken wordt dat er sprake is van een gevangenendilemma (doorwerkfout).
- 1e deelscore:
Als leerlingen de juiste getallencombinaties met elkaar vergelijken en op de juiste dominante strategieën uitkomen, maar daarbij onzorgvuldig zijn met het “>”-teken dan wel het “<”-teken, dan hoeft dat niet te leiden tot het verlies van het scorepunt.
- 2^e deelscore:
Een ander voorbeeld van een juist antwoord bij deze deelscore is:
Het (Nash-)evenwicht / de uitkomst / (-35 ; -45) is optimaal, want er is geen andere cel waarin / geen andere uitkomst waarbij de spelers allebei een hogere pay-off hebben.

Vraag 17

Verzoek aan het CvTE/Cito om deze vraag te bezien;

Kan deze vraag gesteld worden in deze context? Schaalvergroting (door het aanboren van nieuwe markten) is geen oplossing voor verzonken kosten.

Reactie van CvTE/Cito:

De stamtekst formuleert de context en is een gegeven waarmee leerlingen moeten redeneren. Dit sluit aan op vraag 16 waarbij investeren in duurzame productie de dominante strategie is. Bij vraag 17 wordt er vanuit gegaan dat de investeringen zijn gedaan.

Als een leerling constateert dat de investering niet wordt gepleegd omdat de verzonken kosten niet terugverdiend kunnen worden, kan maximaal 1 scorepunt worden behaald (omdat de vraag hierdoor aanzienlijk wordt versimpeld).

In de context wordt er gesproken dat duurzame investeringen leiden tot verzonken kosten. De vraag start bij verzonken kosten, dus zijn de investeringen al gedaan. De investeringskosten zijn verzonken kosten op de huidige markten maar kunnen op toekomstige, nieuwe markten gewone investeringskosten zijn. Dat je op zoek gaat naar nieuwe markten, gebaseerd op marginale kosten en baten van die markt, is om de bedrijfscontinuïteit te garanderen. Dat maakt dat de geschetste context bij vraag 17 correct is.

Ten tweede, door de duurzame investeringen produceren bedrijven schoner. Bij dezelfde productie zijn de (vaste) kosten nu hoger, waardoor zij op zoek gaan naar nieuwe markten. Door vervolgens meer te produceren kunnen deze bedrijven (bij een gegeven aantal emissierechten) toch eenzelfde totale uitstoot bereiken (zie de Jevon's paradox).

- Dus voor een antwoord dat uitgaat van het niet doen van / afzien van de investering, kan in totaal maximaal 1 punt gegeven worden.
- Antwoorden via *extra* transport kunnen juist zijn; (internationaal opererende) bedrijven hebben te maken met transport, hetgeen *extra* CO₂-uitstoot met zich meebrengt.

Vraag 18

2^e deelscore:

Het beschermen van de eigen productie / werkgelegenheid kan ook verwoord worden door het beschermen / verbeteren van de eigen internationale concurrentiepositie / export.

2^e deelscore:

'daarmee/waardoor': de tweede deelscore moet een logisch gevolg zijn van wat vermeld is bij de eerste deelscore.

Vraag 19

Verzoek aan het CvTE/Cito om deze vraag te bezien:

Is het mogelijk, dat er antwoorden zijn, die beide leiden tot een stijging dan wel daling van het groene BBP juist zijn?

Reactie CvTE:

Indien een leerling twee correcte gevolgen uitlegt waarbij er sprake kan zijn van twee keer eenzelfde verandering van het groen bbp, kunnen maximale scorepunten worden toegekend (want dit valt onder regel 3.3).

Vraag 20

Verzoek aan het CvTE/Cito om het normantwoord te bezien:

Het noemen van de daling van de negatieve effecten is voldoende voor het behalen van het punt; de opdracht is "benoem het effect".

Reactie CvTE:

Het benoemen van de daling van de negatieve externe effecten is geen correct antwoord. De essentie is dat de negatieve externe effecten naar 0 gaan. De EJAB voegt hier inderdaad niets aan toe

Dus:

Het antwoord moet zijn dat de negatieve externe effecten gaan naar 0

Opgave 4 – AOW-leeftijd

Vraag 21

- Antwoorden, waarbij uitgelegd wordt waarom de AOW niet gefinancierd wordt via het kapitaaldeckingsstelsel kunnen juist zijn.
- Voor een verwijzing naar belastingen (in plaats van premies) geen puntaftrek.
- Tweede voorbeeldantwoord: “nu” is niet essentieel voor het behalen van het punt.

Vraag 22

- Voor een verwijzing naar belastingen (in plaats van premies) geen puntaftrek.
- Actieven kan gelezen worden als ‘werkenden’.

Vraag 23

- 2^e deelscore:
Een verwoording van “verergering” is essentieel voor het behalen van het punt (in dit specifieke voorbeeldantwoord).
- Opmerking:
Antwoorden die uitgaan van zorgkosten voor individuen, zijn in dit examen onjuist (in tegenstelling tot het vwo examen van 2025 waarin de context dat wel toestond).

Vraag 24

- Een afleesfout (echtpaar/alleenstaand en / of aow/bijstand verwarren) levert 1 punt aftrek op. Doorwerkfouten zijn mogelijk.
- Indien een leerling heeft gerekend met netto-inkomens (bron 3) geen punten in mindering brengen.
- 2^e deelscore:
Een verwoording van de berekening “-5,5% - 1%” kan juist zijn.

Vraag 25

- Een afleesfout (echtpaar/alleenstaand en / of aow/bijstand verwarren) levert 1 punt aftrek op. Doorwerkfouten zijn mogelijk.
- Een berekening per maand kan ook juist zijn voor 2 scorepunten, op voorwaarde dat dit leidt tot het antwoord (afgerond) € 238,-.
- 1^e deelscore:
Indien eerst de belasting zonder maatregel 3 is uitgerekend, levert dat ook deze deelscore op. Dit levert het antwoord € 3.038,- op (of (afgerond) € 253,- per maand).

Opgave 5 – AI in de verzekeringssector

Vraag 26

In het antwoord moet de bovenstaande tekst gebruikt zijn. Alleen het benoemen van een theoretisch kenmerk zonder toelichting is *binnen deze context* onvoldoende.

Vraag 27

-

Vraag 28

Vraag aan CvTE/Cito:

Is het noodzakelijk dat zowel de lagere premies als de hogere premies in het antwoord vermeld worden?

Reactie van het CvTE/Cito:

De vraag is of bij de eerste deelscore “en” een “/” kan worden. Dit komt niet overeen met de stamtekst omdat er sprake is van gepersonaliseerde premies voor goede en slechte risico's. Antwoorden die enkel vanuit de goede risico's respectievelijk de slechte risico's redeneren, zijn niet volledig genoeg voor de eerste deelscore.

Dus:

- Antwoorden waarbij goede risico's minder premie gaan betalen, waardoor zij minder bijdragen dan de slechte risico's, kunnen maximaal 1 punt opleveren.
- Antwoorden waarbij slechte risico's meer premie gaan betalen, waardoor zij meer bijdragen dan de goede risico's / waardoor zij minder toegang hebben tot betaalbare gezondheidszorg, kunnen maximaal 1 punt opleveren.

Vraag 29

2^e deelscore:

Een ander voorbeeld van een juist antwoord (voor de tweede deelscore):

Hierdoor stijgen de kosten per verzekerde / blijven de kosten (nagenoeg) hetzelfde, terwijl de premie-inkomsten afnemen en zal de winstgevendheid afnemen.